

BORBE OKO BOSANSKOG GRAHOVA I LIVNA

1. Zatvaranje pravca Zadvarje—Aržano—Livno

Nemačka Vrhovna komanda poklanjala je naročitu pažnju osiguranju obalnog pojasa zbog bojazni od savezničkog iskrcavanja na jadransku obalu. Komandant nemačkih snaga za „Jugoistok“ general-pukovnik fon Vajks (Weichs) u jesen 1943. godine je izvestio Hitlera:TM

„Naše snage na Balkanskom poluostrvu su zauzete sprečavanjem partizanskih akcija, i u slučaju nasilnog iskrcavanja (misli od strane Anglo-Amerikanaca) nećemo moći ništa učiniti“ ...

Do novembra meseca 1943. godine Nemci su se znatno učvrstili u Dalmaciji. Bili su poseli svu obalu i luke, čime su donekle bili obezbedili odbranu kopna, ali su stalno bili u strahu od udara divizija 8. korpusa u leđa njihovih jedinica koje su držale i branile obalu.

Da bi se jedinice 8. korpusa odbacile što dalje od obale i time otklonila opasnost i iznenađenje, 7. novembra je na konferenciji komandanata korpusa i divizija u štabu 2. nemačke oklopne armije razrađen plan za izvođenje operacija nemačkih snaga u centralnom delu Jugoslavije.TM Osnovna ideja plana je bila: bočnim manevrom motorizovanih i oklopnih snaga sa pravca Knina i upotrebom drugih snaga sa linije Sinj—Imotski, prodreti na prostoriju Duvno—Livno, razbiti i uništiti jedinice 8. korpusa, a potom nastaviti sa prodorom preko Kupresa ka Bugojnu u dolinu reke Vrbas. Za izvođenje ove opera-

TM Fabijan Trgo. Vojnoistorijski glasnik, br. 2 1957.

TM Hronologija oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije, str. 593.

cije Nemci su raspolagali 5. SS i 15. brdskim korpusom (264. pešadijska, 118. i 114. lovačka divizija, puk „Brandenburg“ 1. i 15. domobranski puk, 5. i 7. ustaška brigada i četnička „Drinska divizija“).

Radi postizanja što potpunijeg uspeha u ovoj operaciji, na osnovu iznete zamisli, Nemci formiraju četiri operativne grupe i to:

1). Na pravcu Knin—Bosansko Grahovo—Livno dejstvovala je grupa „Berger“, sastava: delovi 721. pešadijskog puka (114. lovačke divizije), puka „Brandenburg“ i oko 600 četnika;

2). Na pravcu Sinj—Obrovac—Vaganj—Livno grupa „SCHOCH“, sastava: jedan ojačan bataljon iz sastava 264. nemačke pešadijske divizije, 8. četa 741. puka 114. nemačke lovačke divizije, kao i delovi 15. domobranskog puka;

3). Na pravcu: Studenci—Aržano—Posušje—Livno, grupa „Hindelang“ iz 118. nemačke divizije;

4). Na pravcu Posušje — Duvno — Sujica — Livno „Istočna grupa“, jačine do jednog puka (verovatno 738), iz sastava 118. nemačke divizije, i tri ustaška bataljona 5. ustaške brigade.⁴⁰

Ovu operaciju, nazvanu „Zeithen“ štab 2. oklopne armije poverio je 15. nemačkom brdskom korpusu.⁴¹ Nemci su užurbano otpočeli grupisanje svojih jedinica na sva četiri pravca, koji su izvodili u rejon Livna.

Stab 8. korpusa raspolagao je samo sledećim podacima o neprijatelju:

— na pravcu Studenci—Lovreč—Provo neprijatelj ima 300 vojnika, 4 tenka i 2 do 3 topa:

— na pravcu Imotskog vrši pritisak sa 2.000 ustaša i Nemaca; i

— kreće se sa pravca Sestanovac—Zadvarje u pravcu Čiste i Lovreča.⁴³

⁴⁰ Izveštaj štaba 15. brdskog korpusa od 1. decembra 1943. godine. Vidi Arhiv VII — Mikrofilm „Minhen“ N-br. 1024. 1026, 1034. 1040, 586, 587.

" Po imenu pruskog konjičkog generala Hansa Joakima von Ziethen-a komandanta brandenburškog konjičkog puka 1741. godine.

" Zbornik, t. V, knj. 22, dok. br. 135 (operativni izveštaj štaba 19. divizije).

Da bi sprečio nastupanje neprijatelja na pravcu: Čista—Lovreč—Aržano—Livno, štab 8. korpusa je angažovao sledeće svoje jedinice: 1. i 2. brigadu 9. divizije, 5. i 6. brigadu 19. divizije i 8. brigadu 20. divizije.

Prema zapovesti štaba 8. korpusa jedinice su imale sledeće zadatke:

1). 9. divizija da zatvori pravac od Imotskog i likvidira uporište s. Studenci;

2). 19. divizija (5. i 6. brigada) da likvidira uporišta u s. Čisti, Provu i Lovreču i ztvori pravac od Zadvarja prema Lovreču i time spreči pristizanje pojačanja napadnutim uporištima;

3). 8. brigada 20. divizije da likvidira uporišta u Trilju i zatvori pravac od Sinja prema Čisti i Lovreču.⁴⁴

6. brigada 19. divizije dobila je zadatak da sa dva bataljona zatvori pravac između s. Zadvarja i s. Prova, a da druga dva bataljona budu u rezervi u s. Svibu. Napad je određen za 15. novembar u 20 časova.

Štab 8. korpusa je 13. novembra uputio svoju auto-kolonu u Bosansko Grahovo, za što hitnije prebacivanje 6. brigade u rejon Sviba (južno od Livna). U toku noći 13. 14. novembra brigada je ukrcana u kamione i stigla u s. Golinjevo da bi posela položaj za odbranu. Tu brigada ostaje preko dana 14. novembra, a čim je pao mrak prebacila se preko Livanjskog polja u s. Čista.

Ujutro 16. novembra, Nemci su preduzeli koncentričan napad u pravcu Sviba ali su odbijeni od 5. brigade.⁴⁵

Pošto je neprijatelju pristiglo znatno pojačanje i otkriveno njegovo grupisanje i namere da okruže jedinice 8. korpusa u rejon Livna, 18. novembra našim su jedinicama dati sledeći zadaci:

— 5. brigada da spreči neprijateljsko nastupanje pravcem od s. Studenci i Lovreča prema s. Velikom Svibu, a 6. da zatvori i brani pravac Provo—Svib.

6. brigada je za odbranu navedenog pravca rasporedila svoje bataljone po sledećem:

— 4. bataljon je poseo za odbranu Orlovaču;

— 1. bataljon Gominicu i Golica staje;

** Zbornik, t. V, knj. 22. dok. br. 135, str. 642.

« Zbornik, t. knj. 22, dok. br. 135, str. 642.

— 2. bataljon je štitió desni bok brigade sa pravca s. Biorine;

— 3. bataljon u brigadnoj rezervi u Svibu.

Stab brigade u s. Svib.

18. novembra primili su dožnost novi komandant i komesar brigade.⁴⁶

19. novembra ujutro Nemci su otpočeli sa napadom na svim pravcima, ali i pored upotrebe tenkova i artiljerije, nisu uspeli da probiju odbranu brigada 19. divizije.

Na pravcu Studenci—Aržano, koji je branila 4. brigada 9. divizije, Nemci su izvršili prodor, potisli bataljone ove brigade i izbili pred s. Aržano, duboko iza leđa 5. i 6. brigade 19. divizije.

Zbog novonastale situacije i obezbeđenja pravca prema Aržanu, morali su istog dana da se u 13 časova izvuku brigade 19. divizije: 5. brigada da brani Aržano, a 6. brigada selo Biorine. Izvlačenje bataljona 6. brigade je izvršeno pod borbom, u redu i po planu, uprkos jačeg pritiska Nemaca. Do pada mraka sve jedinice su posele nove položaje, i to:

3. i 4. bataljon položaje južno od sela G. Tigarice, na liniji Maglaj—Samarina, a 1. i 3. bataljon su ostali u rezervi u s. Marasovići, gde je bio i štab brigade.

Za vreme borbi 19. novembra brigada je imala 4 mrtva i 3 ranjena borca, a neprijateljski gubici su nepoznati.⁴⁷

Po naređenju štaba korpusa 6. brigada je prebačena 23. novembra južno od Livna u rejon s. Golinjevo i Pri-soje, u rezervu 8. korpusa, gdje je ostala sve do 30. novembra.

2. Napad na Bosansko Grahovo

Stab 8. korpusa otkrio je jaču koncentraciju neprijateljskih snaga u Kninu i Strmici i verovatnu nameru neprijatelja da pravcem Strmica—Bos. Grahovo sa severa

" Dužnost komandanta primio je Danilo Damjanović Danić, a polit. komesara Stevo Maoduš. Vidi Arhiv VII, dok. br. 3—4. k. 1008 (Mesto Ante Gvardiola, za zam. komandanta postavljen je Dušan Bursać poginuo u završnim operacijama).

" Vidi relacije 6. brigade u VII, reg. br. 7—2, k. 113-A.

ugrozi Livno.⁴⁸ Za obezbeđenje ovog pravca nalazio se sam Grahovski partizanski odred. Ocenjujući pravilno opasnost koja je pretila sa severa, štab 8. korpusa je naredio hitno prebacivanje 5. i 6. brigade 19. divizije iz rejonu Aržano u rejon Bosanskog Grahova, sa zadatkom zatvaranja pravca Bosansko Grahovo—Livno.

6. brigada (bez 1. bataljona) je, u skladu sa dobijenim zadatkom, izvršila 2. decembra marš iz rejonu Golinjevo i Prisoje u pravcu Bosanskog Grahova. 1. bataljon je po naređenju štaba 19. divizije upućen južno od Aržana, za posedanje položaja iznad Male Vinice i odbrane ovog pravca. Po hladnoj kiši sa susnežicom, preko raskvašenog Livanjskog polja, slabo obučeni i obučeni borci 6. brigade išli su usiljenim maršem bez odmora prema Bosanskom Grahovu.

Noću 4/5. decembra brigada je stigla u s. Peulje, gde je od štaba Grahovskog partizanskog odreda štab brigade dobio nove podatke o neprijatelju:

— Nemci i četnici su bili potisnuli 3. decembra snage Grahovskog partizanskog odreda i ušli u Bosansko Grahovo sa pravca Strmice;

— u Stimici se nalazilo oko 450 nemačkih vojnika sa 2 tenka, 2 borna kola, 2 bacača i 9 kamiona;

— jedna grupa od oko 70 Nemaca je bila zaposela Cigelj, k. 1073;

— na putu između Strmice i Bosanskog Grahova kod Vrankovića mosta se nalazi grupa od oko 100 Nemaca.

Radi provere ovih podataka i daljeg izviđanja neprijatelja, štab 6. brigade je uputio noću 4/5. decembra 4. bataljon da upadne u Bosansko Grahovo. On je bez većih borbi i otpora prodro u Bosansko Grahovo, zauzimajući bolnicu i Gradinu, a prema daljem otporu neprijatelja se moglo zaključiti da navedeni podaci o neprijateljskim snagama uglavnom odgovaraju stvarnosti.

Zadatak 19. divizije je bio da neprijatelju spreči prodor iz Knina, preko Bosanskog Grahova, za Livno.

⁴⁸ Nemačka severna grupa „Berger” (sastava: 721. puk. 114. lovačke divizije, delovi puka „Brandenburg” i oko 600 četnika iz četničke „Dinarske divizije”).

Za izvršenje ovog zadatka najpogodniji je bio teren na Deralima između Strmice i Bosanskog Grahova, pošto je imao dobre uslove i za odbranu i za rušenje puta.

Štab 19. divizije je odlučio da noću 5/6. decembra jednovremeno sa obe brigade napadne neprijatelja u Bos. Grahovu i Cigelju, k. 1073, pa da po njihovom zauzimanju posedne položaje na Deralima i brani pravac koji iz doline reke Butišnice vodi u Bosansko Grahovo i dalje za Livno.

Za izvršenje navedenog zadatka štab divizije je naredio:

— 5. brigadi da sa dva bataljona napadne neprijatelja na Cigelju—k. 1073, Glavici—k. 930 i kod Vrankovića mosta, a sa druga dva bataljona i Grahovskim partizanskim odredom likvidira neprijatelja na Srnećem kuku—Spilji (k. 1228), Kuku (k. 1114) i Jelinu polju;

— 6. brigadi da sa dva bataljona napadne neprijatelja u Bosanskom Grahovu, a da jedan bataljon drži u s. Luke, kao brigadnu rezervu.

Dok su se obe brigade 19. divizije pripremale za izvršenje dobijenog zadatka, padom mraka 5. decembra jedna nemačka motorizovana kolona, jačine oko 300 vozila, sa pravca Strmice, ušla je u Bosansko Grahovo. Ovaj podatak i izmena situacije sve do samog napada na Bos. Grahovo nisu bili poznati.⁴⁹

Brigada je napala na neprijateljske snage u Bosanskom Grahovu tačno u ponoć 5/6. decembra i to: 2. bataljon zapadno, a 4. bataljon istočno od puta Livno--Bos. Grahovo. U brigadnoj rezervi, u s. Luke, nalazio se 3. bataljon.

Naše snage su naišle na vrlo snažan otpor i jaku vatru na prilazima Bosanskog Grahova. Po vatri artiljerije i minobacača, štab 6. brigade je mogao zaključiti da je neprijatelj mnogo nadmoćniji, ali je naš napad ipak uporno produžen da bi se pomoglo 5. brigadi, koja je u toku ovih borbi ovladala komunikacijom severno od Bosanskog Grahova. Pred sam napad štab divizije je imao izvesne podatke o pristizanju u Bosansko Grahovo jače neprijateljske motorizovane kolone pa je štabu 6. brigade

" Zbornik, t. V. knj. 22. dok. br. 135, str. 648. 650. i dok. br. 18. (Ovaj podatak je dat na osnovu dokumenata naših jedinica.)

izdao naređenje za povlačenje, ali su usled jake kiše magle i pomrčine, kuriri zalutali pa nisu mogli pronaći štab brigade. 2. i 4. bataljon vodili su borbu sve do pred zoru, kad im je štab brigade samoinicijativno naredio da se povuku u visini s. Luke i tu posednu položaj za odbranu.

U 6,30 časova 6. decembra neprijateljska grupacija iz Bos. Grahova izvršila je pokret u pravcu Livna i na položajima ispred s. Luke dočekala ju je vatra 3. i 4. bataljona 6. brigade. Iako je raspolagao sa oko 50 tenkova i oklopnih kola, neprijatelj je zadržan do 10 časova. Tenkovi, topovi i minobacači su osuli žestoku vatru na naše položaje, a tenkovi su rušili ili zaobilazili barikade. Tako je neprijatelj, zbog velike brojne a naročito tehničke nadmoćnosti, prokrcio sebi put.

Gubici neprijatelja nepoznati.

Gubici 6. brigade: 3 poginula i 6 ranjenih boraca i starešina.⁵⁰

Štab divizije je pokušao da uputi štabu 8. korpusa izveštaj o ovom neprijateljskom prodoru, po kuriru motociklisti, ali ovaj nije uspeo da upali motocikl, pa je u tom pokušaju ubijen kad je naišlo čelo nemačke kolone/¹

5. brigada je bez borbe ovladala položajima severno od Bosanskog Grahova i posela komunikaciju Strmica—Bos. Grahovo i u 13 časova je, kada je naišla jedna nemačka kolona od 8 tenkova i 2 kamiona, na nju izvršila napad i nanela joj ozbiljne gubitke (ubijeno je 20 Nemaca i zapaljen jedan kamion).

3. Borbe oko Livna

Posle prodora severne nemačke grupe „Berger" preko Bosanskog Grahova za Livno. štab 8. korpusa je preduzeo protivnapad za oslobođenje Duvna, Šujice, a naročito Livna, kao centra slobodne teritorije 8. korpusa.

^M Zbornik, t. V, knj. 22. str. 651.

Ranjeni su: Zivko Domijan. komandir čete; Dušan Imoš vodnik. Spiro Prljak. pom. komesara čete; Petar Matić, komandir čete i Ljujko Klarič, vodnik.

U tom cilju je 9. decembra 1943. godine upućeno naređenje štabu 19. divizije:

— da se 5. brigada uputi usiljenim maršem preko Prekaoca u Glamoč i da učini „krajnje fizičke napore“ da što pre stigne i da se stavi pod neposrednu komandu 8. korpusa;

— da 6. brigada sa Glamočkim partizanskim odredom po svaku cenu zatvori i brani pravac Knin—Bos. Grahovo i onemogućí pristizanje novih neprijateljskih jedinica, koje bi mogle da ometu planirane akcije oko oslobođenja Livna.⁵³

Pošto je 5. brigada bila od 6. decembra angažovana na komunikaciji Strmica—Bos. Grahovo, severozapadno od Bos. Grahova, njeno izvlačenje i upućivanje u pravcu Livna ne bi bilo celishodno, pa je štab divizije izmenio naređenje štaba 8. korpusa, i umesto 5. uputio 6. brigadu, koja je bila južno od Bos. Grahova, bliža i neangažovana u momentu kad je stiglo korpusno naređenje.

U datoj situaciji ova izmena je bila pravilna i štab 8. korpusa se s njom složio.

Brigada je pokret počela 10. i stigla u određeni rejon 11. decembra.

12. decembra u štab 6. brigade, koji se nalazio u s. Glavica (Glamoč) stigao je delegat Vrhovnog štaba Sreten Zujović, koji je preuzeo dužnost komandanta 8. korpusa. Sa njime su bili i dotadašnji komandant Pavle Ilić i komesar Ivica Kukoč.

Novi komandant 8. korpusa je zatražio od komandanta i komesara brigade iscrpan usmeni izveštaj o borbenoj sposobnosti brigade. Posle njihovog izveštaja Zujović ih je upoznao da će 6. brigada uzeti učešće u napadu na Livno.⁵³

Već u toku sutrašnjeg dana 6. brigada je primila izvod iz zapovesti štaba 8. korpusa za napad na Livno.⁵⁴ Njen zadatak je bio da bude u rezervi i na raspolaganju 9. diviziji do ovlašćivanja Livnom, a da potom učestvuje sa 9. divizijom u likvidaciji Karlovog Hana, a posle toga da ostane u rezervi korpusa u s. Podhum i s. Vržerala.

⁵³ Arhiv VII, reg. br. 15—1 2, br. 516.

⁵⁴ Zbornik, t. V. knj. 22, dok. br. 54. str. 195.

⁵⁴ Arhiv VII, reg. br. 15—1/2, br. 516.

Štab 9. divizije je naredio 6. brigadi da ostane kao rezerva u s. Potočani, a po zauzimanju Livna da krene u pravcu s. Golinjevo i s. Prisoje, sa zadatkom da napadne neprijatelja u Karlovom Hanu, s tim da se po ovladavanju ovim mestom stavi neposredno pod komandu štaba 8. korpusa⁵⁵ u s. Vržerala.

Po prijemu zapovesti 9. divizije, 6. brigada je 14. decembra iz rejonu Glamoča izvršila pokret u rejon prikupljanja s. Dolac i s. Dragnić, gde je stigla do 17 časova istog dana.

Uveče 14. decembra u s. Dragniću štab 6. brigade je primio novu zapovest 9. divizije, kojom je bio potpuno izmenjen njen zadatak, dobijen u prethodnoj zapovesti od 13. decembra: shodno naređenju štaba korpusa 6. brigada je trebalo da u napadu na Livno primi zadatak 3. krajiške brigade (iz sastava 1. proleterske divizije), koja je bila angažovana u borbama oko Šujica i Borove Glave i nije mogla biti angažovana u napadu na Livno.⁵⁸

Dostavljajući zapovest 6. brigadi, štab 9. divizije je izmenio nešto odsek napada, produžujući ga jugozapadno od Livna do potoka Brina i dalje do Vejs-kule. Desno je napadala 3. brigada 9. divizije.

Ujutro 15. decembra, neprijatelj je iznenada izvršio napad iz rejonu Livna u pravcu Krug-planine na polazne položaje 3. brigade 9. divizije, sa dve kolone: jednom prema Druljskoj dragi, a drugom prema Marićevim košarama, a istovremeno je uputio izvesne snage u pravcu Glamoča, protiv 4. brigade 9. divizije.

3. brigada je vodila borbu u toku čitavog dana i uspela da sačuva svoje položaje, pa se neprijatelj u sumrak povukao u Livno. I neprijateljske snage ispred 4. brigade takođe su se povukle.

štab 9. divizije je u toku ovih borbi bio naredio 6. brigadi da izađe preko s. Podstrmice na Strmicu, k. 1255 i Blagodiju i da odatle, prema potrebi, pomogne 3. brigadu na Krug-planini i 4. brigadu preko Blagodije u pravcu Prosišća. Štab 6. brigade je odmah uputio svoj najbliži 1. bataljon ali ostale nije ni pokretao, pošto se

⁸⁵ Zbornik, t. V, knj. 22. dok. br. 99, str. 356.

¹⁴ Zbornik, t. V, knj. 22, dok. br. 99, str. 356.

neprijatelj u međuvremenu počeo povlačiti u pravcu Livna.

Mada se neprijatelj povlačio ispred 3. i 4. brigade 9. divizije, one to nisu iskoristile, pa nisu za njim nastupale, već su ostale na svojim položajima iako se približavalo vreme napada na Livno (47 časova).

Stab 6. brigade nije imao podatke o neprijatelju (gde se nalazi, namere, snage i sredstva) kad su bataljoni bili upućeni na pomenute položaje.

Kad je 6. brigada uputila svoj prvi bataljon i pripremala ostale za pokret, primljeno je u 16 časova u s. Draganiću sledeće naređenje za napad na Livno, kojim je izmenjen ranije dobijeni zadatak za isti cilj:

„Mjesto direktnog napada na Livno, prema prethodnoj zapovijesti, brigadi se stavlja zadatak da sa dva bataljona prethodno likvidira neprijatelja u selu Potočanima i da potom nastupa u pravcu Livna. Da sa druga dva svoja bataljona očisti selo Zagoričane i postavi jače osiguranje prema Borovoj Glavi i da konfiskuje što više stoke od stanovništva koje je prema nama neprijateljski raspoloženo. Da čišćenje sela otpočne u 17,30 časova, a napad na Livno u 19 časova“⁵⁷

Uprkos mnogih teškoća brigada je, pošto je bataljonima izdata kratka pismena zapovest, izvršila pokret u pravcu polaznih položaja, koji su bili određeni na liniji Dalići—Mihaljevića-košare i posle ubrzanog marša stigla u 23 časa na Golubnjaču (k. 1159), pred selo Potočane.

Sa polaznih položaja upućeni su u napad: 1. i 4. bataljon na Livno, 3. bataljon na s. Zagoričane i 2. bataljon na s. Potočane. Kada su snage 2. bataljona dublje prodrle u s. Potočane, na njih je iz središnjeg zaseoka otvorena vatra i tako je otpočela borba. Do tada se o neprijatelju nisu imali nikakvi podaci. Međutim, tu je bila jedna grupacija od oko 150 nemačkih vojnika sa jednim teškim i jednim lakim bacačem, koja je pružila vrlo jak otpor. Naši borci su bili u mnogo nepovoljnijem položaju, pošto su se probijali kroz naseljeno mesto uz znatnu vidljivost, nebo je bilo vedro i mesečina, dok je neprijatelj bio zaposeo najpogodnije tačke, koristeći solidno zidane kuće

⁵⁷ Zbornik, t. V, knj. 22, dok. br. 135. str. 656.

i na vreme je bio organizovao odbranu, pa ga naš napad nije iznenadio. Zbog toga je štab divizije naredio da se za likvidaciju ovog uporišta upotrebi i 4. bataljon, koji je bio upućen na Livno, pa pošto se očiste Potočani da se krene na taj grad.

Prilikom borbi kod Bosanskog Grahova veliki nedostatak predstavlja slab rad izviđačke i obaveštajne službe, pa se nisu imali podaci o pristizanju jakih nemačkih snaga. Da se poznavala stvarna situacija, svakako se ne bi preduzimao napad na jedno naseljeno mesto koje drže brojno i tehnički nadmoćnije snage. Sem toga, štab 8. korpusa je za odbranu pravca prema Bosanskom Grahovu ostavio samo Grahovski partizanski odred, a njegove snage nisu bile dovoljne.

Nemci su po planu „Ziethen“ uspjeli da za dva dana ovladaju Livnom i Duvnom i na taj način povećaju dubinu obalnog pojasa, ali nisu uspjeli da razbiju jedinice 8. korpusa niti da se probiju ka Kupresu i dolini Vrbasa (na ovom prostoru su bile angažovane snage 1. proleterskog korpusa).

1. bataljon je poseo položaje zapadno od manastira Gorice i tvornice cementa i zabarikadirao put da bi osigurao ovaj poduhvat od Livna, a 2. i 4. bataljon su preduzeli napad na Potočane, prišli su do samih kuća i tri puta su uzastopno jurišali, ali su bili odbijeni uz velike gubitke, pošto je neprijatelj bio u velikoj prednosti, koristeći kuće kao vrlo efikasna utvrđenja. Sem toga, naše snage su bile s leđa napadnute neprijateljskom artiljerijskom vatrom iz sela Dobro. Borba je vođena do 6 časova 16. decembra, kada je, usled ovakve situacije, naređeno da se naše jedinice povuku na polazne položaje.

3. bataljon je vršio konfiskaciju u s. Zagoričane i tom prilikom se sukobio na serpentinama, ispod Borove glave, sa jednom nemačkom patrolom koju je uništio, a potom se u zoru povukao na Nikolića gredu i Kuk.

Ni ostale jedinice 9. divizije nisu imale uspeha. Posle ovih borbi 6. brigada se 16. novembra našla na položajima: 2. bataljon iznad s. Potočana, 1. bataljon iznad sela Podgrade, 3. bataljon iznad sela Zagoričana i 4. bataljon u rezervi, kod štaba brigade u Mihaljevićevim košarama. Oko 16 časova naišla je iz Livna u pravcu Sujice jedna

nemačka kolona, jačine 2 tenka i 8 kamiona, a druga skoro iste jačine od Sujice u pravcu Livna. Jedinice 6. brigade su sa ovim neprijateljskim snagama stupile u borbu, koja je vodena do pada mraka, kada se neprijatelj povukao u pravcu Livna.

Noć 16 17. decembra jedinice su provele na istim položajima. Oko 9 časova 17. decembra jedna nemačka grupacija, jačine oko 150 vojnika, razvijena za borbu, nadirala je od Borove glave, prema položajima brigade na Nikolića gredi i Kuku. Ceta, koja je bila na osiguranju, usled nedovoljne budnosti i jutarnje magle, bila je iznenađena i kad su Nemci na nju otvorili vatru ona se povukla napuštajući Kuk i posela nove položaje, a za to vreme se razvio ostatak bataljona, posedajući položaj Nikolića greda — istočno od Perišinih košara i povezujući se sa 2. bataljonom koji je odmah poseo Mrčaj (k. 1373 i 1399). Istovremeno je pristigla jedna nemačka motorizovana kolona, čije su se snage razvile za borbu i napale naše položaje iznad sela Potočana. dok je druga nemačka grupacija od oko 100 vojnika iz sela Podgreda pokušala da zauzme Gredu i kotu 1136 i da odbaci naše snage, da bi ih bočnim udarom na naše položaje iznad Potočana prinudila na povlačenje.

U vrlo oštroj borbi ovaj neprijateljski pokušaj je onemogućen i 1. bataljon je smelim udarom uspeo da odbaci neprijatelja, koji je bio podišao samom vrhu k. 1136, i da ga natera u bekstvo ka selu Podgreda, nanevši mu tom prilikom osetne gubitke. Nemce je potpomagala artiljerija iz Livna, koja je tukla naše položaje. Borba se vodila do samoga mraka, kada je prekinuta i neprijatelj se povukao u pravcu Sujice i Livna.

Oko 16 časova, kada se štab 6. brigade nalazio na položajima, primljeno je naređenje 9. divizije da se napad na Livno izvrši 17. decembra u 18 časova i da se u tom cilju preduzmu potrebne pripreme: rekognosciranje terena, bataljoni dovedu na polazne položaje i upoznaju sa zadatkom, itd. Vremena za sve ove pripreme nije bilo, jer je čitava brigada bila u borbi. Izvukli su se samo štabovi bataljona i bili upoznati sa zadacima. Zatim je došlo do prekida borbe i otpočelo prikupljanje koje je trajalo dosta dugo, do 22 časa, pošto je brigada bila razvučena na

frontu širine oko 10 km, i tada je brigada krenula u napad na Livno.

6. brigada je imala da izvrši napad na grad sa istočne strane i to po sledećem:

— jedan bataljon poseda selo Podgredu sa zadatkom da sa pravca od sela Potočana osigurava jedinice koje vrše napad na Livno;

— dva bataljona sa k. 1075 napadaju direktno grad;

— jedan bataljon likvidira manastir Goricu a potom produžava na grad.

Rejon brigade je bio od Vejs-kule, zahvatajući manastir Goricu i potok Brinu.⁵⁸

Napad je otkočio oko ponoći. Bataljoni, koji su napadali preko k. 1075, spustili su se nešto istočnije od ove kote, preko Kremenjače, i krenuli na grad. Približavajući se liniji: tvornica cementa k. 1075 naišli su na isturene neprijateljske delove, koje su odbacili. Kad su naše snage prodrle dublje, na njih je bila otvorena jaka vatra iz automatskih oruđa, bacača i ručnih bombi, kako sa linije Gorica—potok Brina tako i sa boka od neprijateljskih snaga koje su bile na položajima od k. 982 do k. 1075. Povala se borba koja je trajala na ovom delu položaja do 2 sata 18. decembra kada su se naše snage povukle zbog jakog otpora neprijatelja i velikih gubitaka. Ovome povlačenju doprinelo je i to što jedinice brigade nisu mogle uhvatiti vezu sa 3. dalmatinskom brigadom, koja je napadala desno. Ova dva bataljona, koji su direktno napadali na Livno povukla su se nešto unazad, radi prikupljanja i očekivanja pogodnijeg momenta u kojem bi i ostale jedinice mogle da učestvuju u borbama za ovaj grad. 4. bataljon, koji je napadao na manastir Goricu, podišao je samom betonskom utvrđenju sa puškarnicama i bunkerima, odakle je dočekan jakom vatrom. Žestoka borba trajala je sve do 4 časa. Naročito jak otpor davan je iz popove kuće, pa joj se jedna bombaška desetina, pod zaštitom ostalih snaga, hrabro >i oprezno privukla, ali ju je neprijatelj dočekaov vatrom na vrlo bliskom odstojanju i ona se posle kratkotrajne borbe ručnim bombama morala povući.

⁵⁸ Zbornik, t. V, knj. 22. dok. br. 99, str. 99 (Izveštaj štaba divizije od 20. decembra 1943. Glavnom štabu 8. korpusa).

Na naše jedinice u ovom napadu takode su otvorile ubistvenu bočnu vatru jake neprijateljske snage koje su se nalazile u selu Zabljaku, o kojima se do tada ništa nije znalo, pa je ovo znatno uticalo na ishod borbe koju su bataljoni vodili sa brojno jačim i utvrđenim neprijateljem, sa mnogo teškog i automatskog oružja.

U ovakvoj situaciji brigada se povukla, ostavljajući jedan bataljon na položajima iznad sela Potočana. Nešto docnije primljeno je naređenje da se brigada povuče u selo Dragnić, radi odmora. Da bi se obezbedila sa pravca Livna i Sujica, brigada je ostavila 1. bataljon na položajima Greda, iznad s. Potočane. Ostale jedinice brigade nalazile su se u rejonu s. Dragnić—Dolac.

Nemci su izvršili napad na položaje 1. bataljona 19. decembra i do 21. decembra su uspeli da ovladaju selom Potočane i Nikolića greda, odakle se 1. bataljon povukao na zapadne padine planine Cincara.

U zoru 21. decembra 6. brigada je primila naređenje od štaba 9. divizije da se odmah prebaci iz rejona u kojem se nalazila, pravcem Mali i Veliki Do i prikupi južno od s. Pribelj u Žderme i Zubića košare, sa zadatkom da spreči nastupanje Nemaca, koji su prodirali pravcem Livno—Glamoč. Brigada je izvršila naredeni pokret i do 20 časova istog dana stigla u navedeni rejon, gde je prenoćila.

Sledećeg dana štab brigade je izvešten da se Nemci povlače u Livno, i naređeno da se brigada sa dva bataljona kreće u pravcu s. Zajaruge radi gonjenja Nemaca, a da druga dva bataljona ostavi u rezervi u rejonu s. Velikog Dola. Nešto kasnije primljeno je drugo naređenje, iz kojeg se videlo da su se Nemci povukli u Livno, te da cela brigada treba da se vrati na raniju prostoriju u rejonu s. Dolac—s. Dragnić i da se po pristizanju obezbedi sa pravca Livna na položajima na Blagodiji, k. 1225.

Pošto je ovo naređenje bilo izvršeno do 24. decembra, tada je štab 8. korpusa naredio da se 6. brigada usled novonastale situacije prebaci iz Glamočkog u Livanjsko polje — u rejon s. Ljubunčić.

6. brigada je učinila sve moguće napore da u pokretima i borbama izvršava svoje zadatke. Međutim, uslovi su bili teški: neprijatelj je bio brojno, a naročito tehnički

mного nadmoćniji, situacija se neprekidno menjala a snabdevanje oskudno. Posebnu teškoću pričinjavala je spora kurirska veza. Naročito su kasno stizale zapovesti štaba 9. divizije, jer su kuriri morali po snegu, nevremenu i bespućima prevaljivati velika odstojanja između pojedinih štabova. Planinski masivi i velika širina fronta, koji je dobila brigada, onemogućavali su brzo prikupljanje snaga, naročito u napadu na Livno. Brigada je za vreme navedenih akcija živela pod teškim uslovima i prilikama: hladnoća, stalno na borbenom položaju, bez odmora i skloništa, skoro neprekidno pod vedrim nebom, slaba ishrana, itd. Ipak su borci sve to izdržali. U drugi napad na Livno bataljoni su pošli pošto su čitav prethodni dan proveli u borbi i imali velike gubitke, a borci su bili gladni. Sem toga, učinjene su krupne greške. Prilikom napada na Potočane 15. decembra 2. bataljon nije iskoristio iznenađenje, koje je bilo postignuto kada se neprijatelj mogao na spavanju uništiti, komandovanje nije bilo na visini pa se nije obezbedilo jedinstvo akcije (štab bataljona bio je podeljen po pojedinim četama, koje nisu održavale međusobnu vezu). Zatim, prilikom drugog napada na Livno, dva bataljona trebalo je da se spuste preko k. 1075 ka gradu, što oni nisu učinili, već su je ostavili neispitanu, tako da ih je otuda docnije neprijatelj bočno napao.

Držanje starešina je bilo na visini i oni su zbog svoje smelosti, stojeći uvek na čelu svojih jedinica, imali znatne gubitke. Priprema u moralno-političkom pogledu za izvršenje postavljenih zadataka u borbi bila je dobra. Držanje i moral boraca bili su na visini, naročito u prvim akcijama, a docnije je bilo popuštanja usled već navedenih teškoća.

Prema izveštajima štabova bataljona, brigada je u ovim borbama ubila oko 50 nemačkih vojnika i veći broj ranila.

Gubici brigade su bili: 45 poginulih, 61 ranjen.⁵⁹

Poginule starešine: Ilija Pavić, zamenik komandira čete, Dmtar Cvljanović, vodnik

Ranjeni: Uroš Lalić, komandir čete; Vice Latković, vodnik; Zoran Anzulović, delegat voda; Frane Živković, komandir čete; Obrad Trivić, komandir čete, Ivo Aleksa, komandir čete; Nevenka Čala, pomoćnik komesara čete i Marko Subašić, pomoćnik komandira čete.

Stab 19. divizije u svom operativnom izveštaju od 31. decembra 1943. godine, Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske i štabu korpusa navodi.⁰⁰

„Uglavnom napor naših jedinica, a naročito 6. brigade, za ovo vreme bio je velik i dostojan svake pohvale izdržljivost boraca. Neredovna ishrana, slaba odeća i obuća, dosta izbačenih iz stroja, udaljavanje sa svog terena, učvrstilo je iako puno brojno smanjilo jedinice.“

4. *Zatvaranje pravca Livno—Bosansko Grahovo*

Stab 8. korpus je uočio da na pravcu Livno—Bosansko Grahovo nema svojih snaga i da na ovom pravcu ne može izraziti svoja dejstva protiv eventualnih neprijateljskih pokreta Livno—Bosansko Grahovo i obratno. Sem toga, grupisanjem većih snaga u rejonu Livna nastale su velike teškoće kako da se ove smeste i obezbedi za njih ishrana, da se ne iscrpljuje teritorija oko Glamoča, koju je trebalo čuvati kao krajnju rezervu. Zato je odlučeno da se rastereti teritorija Glamočkog polja i brani pravac Livno—Bosansko Grahovo, pa je 6. brigadi naredeno:“

— da se prebaci severno od Livna u rejon s. Ljubunčić—s. Ravan Dolac, s tim da u predstražu, na liniji k. 1406—Grbica, k. 1145, postavi jedan bataljon, povezujući ga čvrsto sa glavnom koja je imala da posedne rejon Dolac i Ravan Dolac.

Zadatak brigade je bio da aktivno dejstvuje na neprijatelja koji bi pokušao da se kreće pravcem: Livno—s. Priluka—Glamoč i da onemogućí prodor neprijatelja pravcem: Livno—Bos. Grahovo.

Za izvršepje dobijenog zadatka 6. brigada je morala da maršuje iz rejona s. Dragnić—s. Dolac (južni deo Glamočkog polja) pravcem: s. Vidimje—Staro Selo, gde je

^M Zbornik, t. V, knj. 22, str. 358 i 666.

Snage 8. korpusa krajem decembra 1943. godine bile su raspoređene: na o. Visu nalazila se 26. u dolini reke Cetine 20. divizija, dok su brigade 19. divizije dejstvovale samostalno bez međusobne taktičke veze; 5. brigade u dolini reke Butišnice, na komunikaciji Knin—Bosansko Grahovo; 6. brigada u rejonu Livna pod komandom 9. divizije (koja je vodila borbe u rejonu Livno—Glamoč), a 7. brigada 19. divizije bila je u Lici pod komandom 35. divizije.

« Zbornik, t. V, knj. 22, dok. br. 108, str. 396.

stigla predveče 24. decembra, tu prenoćila a sutradan 25. decembra produžila marš preko s. Koričana i Zakopanika i stigla u određeni rejon s. Ljubunčić—Ravan Dolac u 16 časova.

Brigada se razmestila po sledećem:

— 2. bataljon u s. Dolac;

— 1. i 3. bataljon u s. Ravan Dolac;

— štab brigade u s. Ljubunčić;

— 4. bataljon poseo je položaje za odbranu, južno od s. Ljubunčića, na liniji: s. Žirović—s. Ploče—k. 937, sa zadatkom da spreči iznenadni prodor neprijatelja sa pravca Livna prema Bosanskom Grahovu.

Bataljoni (2. i 3) iz rejona s. Dolac i Ravan Dolac, naizmenično su imali zadatak izviđanja i obezbeđenja pravca s. Priluka—Glamoč i da bočno napadnu neprijatelja ako bi pokušao da se tim pravcem probije u Glamoč. U slučaju da neprijatelj pokuša prodor pravcem Livno—Bosansko Grahovo u dejstvo su imala da stupe sva četiri bataljona.

Teren između Livna i Bosanskog Grahova, koji je branila brigada, podeljen je putem na dva potpuno različita dela. Severno od puta počinju blage kose, a na 1000—1200 metara sve se više uzdižu strme planine. Sa južne strane puta proteže se Livanjsko polje, koje se delimično plavi u sezoni kiša. Teško je bilo rušenjem i zaprečavanjem na putu zatvoriti pravac Livno—Bosansko Grahovo, pošto je ravan teren omogućavao kretanje vozila i van puta.

U toku noći 28/29. decembra jedna nemačka motorizovana kolona, jačine 70—80 motornih vozila i 4 tenka, stigla je u s. Priluke (severno od Livna). Pošto su verovatno imali podatke o položajima 4. bataljona. Nemci su u zoru razvili svoju pešadiju za borbu, koristeći Gradinu, k. 937, kao masku, i u 7,30 časova izvršili iznenadni napad.

Na predstražarskim položajima se nalazila samo jedna četa, koja se zbog nemačkog napada povukla, ne dajući veći otpor, pa ostale čete nisu uspele ni da posednu položaje za odbranu, već su počele sa povlačenjem u pravcu s. Ljubunčić. Štab 4. bataljona nije čak uspeo ni da izvesti štab brigade, pošto su ga Nemci iznenadili u s. Ljubunčić.

Neprijateljska motorizovana kolona je nastupala pod zaštitom delova za obezbeđenje. Pošto su pojedini delovi puta bili porušeni i zaprećeni, Nemci su tenkovima krčili prolaz preko bašti i zaleđenog ravničarskog zemljišta. U 8,30 časova njihovi tenkovi su se iznenadno pojavili u selu Ljubunčiću, otvarajući mitraljesku i topovsku vatru na delove brigade koji su se tu nalazili.

Jedinice brigade su uspele da se povuku na položaje istočno od sela Ljubunčić. Za vreme vođenja ove borbe, koja je trajala do 13 časova, Nemci su preko zvučnika, montiranog na oklopni automobil, pozivali na predaju. Posle je neprijateljska kolona preduzela pokret u pravcu Bosanskog Grahova. Neprijatelj je prodro u pravcu Bosanskog Grahova, opljačkao sela oko puta — zaključno sa selom Vrbice i u toku noći 29. decembra se ponovo vratio u Livno.

Neprijateljski gubici su nepoznati, a naši 5 poginulih i 7 ranjenih.⁰³

Rezultat ove borbe je za nas negativan, pošto neprijatelju nije sprečen prodor pravcem Livno—Bosansko Grahovo.

5. *Marš iz Livanjskog polja u Dalmatinsku Bukovicu*

Po završetku borbe kod Ljubunčića, štab 8. korpusa je naredio štabu 6. brigade da 30. decembra krene u pravcu Bosanskog Grahova i da se stavi pod komandu 19. divizije, koja je dobila zadatak da sa svim svojim snagama i grupom partizanskih odreda aktivno dejstvuje na liniji: Knin—Otrić—Srb, pošto se raspolagalo podacima da su Nemci napustili severnu Dalmaciju, sem Zadra, i da su grupisali svoje snage u Kninu radi izvlačenja u pravcu Like.⁶⁴

^a Poginuo je komesar 3. čete 4. bataljona Vitomir D. Lalić. "114. nemačka divizija bila je grupisana u Kninu posle izvedene operacije „Ziethen" radi odlaska u Italiju pravcem: Gračac—Gospić—Senj—Novi Vinodol—Rijeka. U severnoj Dalmaciji ostala je 264. nemačka divizija. (Zbornik, t. V, knj. 23. dok. br. 1, 1 dok. br. 124).

Brigada je iz rejonu Košare (istočno od s. Ljubunčić) izvršila predviđeni marš u pravcu Bosanskog Grahova. Pošto su komunikacijom Livno—Bosansko Grahovo saobraćali Nemci, a u pravcu Grahova se probila jedna nemačka motorizovana kolona, to je brigada ispred sebe isturila dosta daleko svoju prethodnicu, radi obezbeđenja od ponovnog iznenađenja. Toga dana počeo je da pada sneg i duva jaka bura, te je kretanje bilo otežano. U 16 časova brigada je stigla u s. Bastase, gde je zanoćila, a prethodnica je dostigla s. Grkovci. Sledećeg dana borcima je podeljena po bataljonima najnužnija odeća i obuća (za oko 200 boraca), koju je intendant brigade, Miroslav Orlov primio od intendanture 8. korpusa (sačekao je brigadu u s. Bastasi).⁰³

Zbog bure i snega brigada se zadržala u s. Bastasi sve do 2. januara 1944. godine, kada je ujutro izvršila pokret preko s. Grkovci za Bosansko Grahovo. Pošto je brigada nosila jedan broj svojih ranjenih drugova, štab brigade je rešio da ih ostavi u s. Bastasima, a tako isto i 2. bataljon radi njihovog obezbeđenja i prenošenja kada se ukaže pogodno vreme za njihovo prebacivanje za brigadom.

Posle odlaska brigade u pravcu Bosanskog Grahova, pre podne su se poboljšale vremenske prilike, te je 2. bataljon sa ranjenicima krenuo za brigadom. Glavnina brigade je istog dana uveče stigla u rejon Bosanskog Grahova i razmestila se da bi prenoćila u zaseocima Maleševci i Radulovići, a 2. bataljon je sa ranjenicima stigao u toku noći.

Sledećeg dana brigada je izvršila marš pravcem: Trivanov Do, Donji i Gornji Tiškovac, u Ličku Kaldrmu, a 2. bataljon sa ranjenicima u s. G. Tiškovac. Preko narodnooslobodilačkih odbora u ovim selima su organizovani ishrana i prenočište jedinica, a naročita pažnja je bila posvećena ranjenim borcima.

⁴⁵ Ova odeća i obuća poslata je sa o. Visa. Seljaci su sa interesovanjem razgledali englesku uniformu na borcima, koji su se odmarali po njihovim kućama. Primljena oprema je samo delimično zadovoljila potrebe, te su mnogi borci i dalje ostali sa slebom odećom i obućom.

U rejonu Lička Kaldrma—G. Tiškovac brigada je ostala radi odmora i priprema za predstojeći marš preko Ljubine poljane i Popine. U tom cilju je štab brigade izdao i pismeno uputstvo štabovima bataljona, gde je ukazano na teškoće koje mogu nastati usled poznate bure, koja divlja na ovom predelu i na opasnosti od smrzavanja. Uz pomoć narodnooslobodilačkih odbora za borce je prikupljeno nešto vunениh čarapa i okrpļena je odeća i obuća. Naročito je skrenuta pažnja da se ne sme dozvoliti da borci za vreme marša sedaju na sneg ili duže stoje u koloni. Starešine su morale da vode računa da se borci neprekidno kreću, a ako negde jedinica mora da zastane, trebalo je cupkati u mestu ili povesti kolo, što je doprinosilo zagrevanju organizma.

Sledećeg dana, ujutru 5. januara, posle izvršenih priprema, brigada je u koloni po bataljonima krenula iz Ličke Kaldrme pravcem: Jelenačka draga—Ljubina poljana—zaselak Lukići—Duboki Do—Krupa.

Prethodno je u sporazumu sa načelnikom štaba 19. divizije, Antom Biočićem, štab brigade ostavio nepokretne ranjenike kod narodnooslobodilačkog odbora u Ličkoj Kaldrmi, koji je imao da ih preda na negu komandi mesta Srb ili Drvar. Ovo je učinjeno pošto je ocenjeno da bi bilo nemoguće preneti ranjenike preko visoravni Popina, zbog jake bure koja je duvala.

Dok se kolona kretala Jelenačkom dragom, nije bilo nekih većih teškoća, pošto je ova dolina zaštićena od bure, ali oko podne, prilikom penjanja kolone na Ljubinu poljanu, počeo je padati gust sneg i duvati jaka bura. Celo kolone se sa velikom mukom probijalo kroz smetove, a najviše teškoća je bilo oko tovarnih konja, koji su padali u smetove iz kojih su se morali izvlačiti pa je to usporavalo pokret, te je brigadi trebalo od Ličke Kaldrme do izlaza sa Ljubine poljane puna četiri sata, dok se ta razdaljina leti može preći za jedan sat.

Usled vrlo jake vejavice, koja je dizala snežne oblake i zasipala oči, na Ljubinoj poljani se vrlo teško moglo orijentisati i pronaći željeni pravac. Dok je obaveštajni oficir Ignjatije Labus, koji je inače poznao ovaj kraj, nastojao da pronađe pravi izlaz, kolona je zastala pa su se borci uhvatili u kolo da bi se tako zaštitili od velike

hladnoće i smrzavanja. I pored svega toga, dva borca su teško promrzla, tako da su se morali nositi do prvih kuća zaseoka Lukići, gde su ostavljeni, s tim da se posle okrep-ljenja i poboljšanja vremena vrata u Ličku Kaldrmu.

Izviđačka grupa, na čelu sa drugom Labusom vratila se pred mrak i referisala štabu brigade o najpogodnijem pravcu kojim treba krenuti. Uprkos teškoća, zbog vrlo slabe orijentacije, moralo se krenuti preko Popine, oko koje su se po zaseocima nalazile četničke jedinice, a i čitav ovaj kraj je bio pod njihovom kontrolom. Ali bez obzira na sve to, drugog izlaza nije bilo, moralo se probiti u Bukovicu.

Dok se kolona brigade spuštala sa Ljubine poljane u Popinsko polje, putem Srb—Otrić naišla je ispred čela naših jedinica nemačka motorizovana kolona. Brigada je bila iznenađena i nije se mogla na vreme razviti za borbu, pa je morala zastati dok Nemci ne prođu. Tako su naše jedinice morale da čekaju više od pola sata, te je veliki broj boraca promrzao, a neki su popadali pa ih je trebalo nositi.⁶⁸

" Sta su sve borci izdržali u toku ovog marša opisao je načelnik štaba brigade u brigadnom listu „Jadran“, od februara 1944. godine:

„Izašli smo na Ljubinu poljanu. Pred nama preteći isprasio se Poštak, sav pod teškim bijelim pokrivačem, obavijen čas u gustu maglu, čas go, čist i jasan, nadimajući tutnjavom svoje jake grudi prema buri, kojoj je bio smetnja u njenoj ludačkoj jurnjavi. Oko nas je kružila magla, tjerana vjetrom kroz jaruge i klance, te je izgledala kao neka druga kolona, naš stalni pratilac. Ali kad bi se s njom sreli, ledena vlaga probijala bi sve do kosti. Vjetar je ovdje bivao sve jači i jači. Nosio je sve pred sobom. Obarao one koji su bili neoprezni, ili ih odbacivao po nekoliko metara u stranu. Trebalo je stalno ići sa glavom i tijelom zaturenim nazad, a petama se oduprijeti o zaleđeni snijeg, da bi se sačuvala i održavala ravnoteža. Stalno idemo leđima okrenutim vjetru, tako manje osjećamo njegovu težinu i studen ubrzava čak naše kretanje, ali ako se koji put okrenemo, to i studen žestoko počne šibati i prosto cjepati obraze, razvlačiti i trgati odjeću, da se ni za najkraće vrijeme nije moglo izdržati.

Snagu orkana vjetar je dobio na Grlu Ljubine Poljane, na pomolu Popinskog Polja. Tada je prosto nosio. Kolona se kretala u trku, ne svojom voljom, već nošena vjetrom, kome se čovek nije mogao suprotstaviti. Prednji djelovi su tako brzo prošli naprijed, da se dogodio jedan veći prekid kolone i zastoj. Komora se nije tako brzo mogla kretati, zaglavljivala se u namete i teško

Po ulasku u Popinsko polje, brigada je otpočela svoju najtežu borbu, borbu sa prirodom, gde su ljudi bili ne-moćni. Duvala je jaka bura, a sneg je zavejavao tela bo-raca, teško se disalo, a vidljivost je bila vrlo mala. Borci su se držali za šinjele, a iznemogli su se nosili i vukli sve do prvog zaseoka Lukići, koji se nalazio preko pruge.

Dok je brigada maršovala i borila se protiv bure, naređeno je za vreme pokreta 1. bataljonu da posedne brdo Sučevića kako bi obezbedio kolonu sa pravca Otrića, gde su bile znatne nemačke, a naročito četničke snage. Držeći položaj na brdu Sučevića i ovaj bataljon je imao veći broj promrzlih boraca. Celo kolone pri stizanju u zaselak Lukići, koji se nalazi zapadno od železničke pruge Gračac—Otrić, naložilo je vatre i borci su se počeli gre-jati. Naređeno je da se vatre pogase, jer se znalo da će promrzli delovi tela još teže nastradati.

Oko 20 časova posle dolaska brigade, i vrlo kratkog predaha, jer je ovaj zaselak zaklonjen od bure, naređeno je da 2. i 3. bataljon produže u pravcu s. Turovac i Duboki Dol, i da u njima prenoće. 1. i 4. bataljon su prenoćili u zaseoku Lukići. Sutradan, 6. januara, bataljoni iz Turov-

izvlačila. Neki konji su već ostali u nametima, nisu se mogli spa-siti i to su bile naše prve žrtve. Rad oko spasavanja konja i ma-terijala bio je vrlo opasan, naročito u pogledu ruku, koje bi se brzo smrzavale, čim bi m^o više bile izložene vjetru. U jednoj šumici, istočno od kote 876. prednji dijelovi kolone su se zadržali radi sačekivanja. Tu sam kraj jednog druga prvi put vidio opa-danje noktiju sa nogu od promrzlosti, on nije osećao bolove, i tome nije pridavao važnosti. Umor i hladnoća učinili su mnoge neotpor-nima i malodušnjima. Počeli su sedati pod žbunje. Ovo je najstrože zabranjivano, naređeno je da se igra. te smo počeli kolo. naređeno je da se prsti nogu, noge, ruke i čitavo telo drži stalno u pokretu. Povelili smo borbu sa prirodom sa ovom stihijskom nemani koja se zove popinska bura.

Kolona je krenula i tek Sto se spustila u polje, od Srbskog klanca se pojavila motorizovana njemačka kolona, sa pravcem Srb—V. Popina—Ostrić. Sva vozila su imala upaljena svetla. Huka njihovih motora, pomiješana sa urlanjem vjetra davala joj je izgled neke pobjesnele životinje za zakrvavljenim očima koja se brzo, brzo približavala koloni. Izvanredna prilika da se uništi ova pobjesnela i mrska životinja, samo da nije kolona, već bila u jed-noj borbi mnogo težoj i opasnijoj, u borbi sa toliko poznatom popinskom burom. Kolona je bila ponovo prekinuta. Prednji dije-lovi su otišli u pravcu Sučevića brda i Vagana, a ostatak ostao na vjetrometini iznad Lukića. Ovo ponovno stajanje na mjesto

ca i Dubokog Dola produžili su u pravcu sela Krupa, a bataljoni sa štabom brigade iz zaseoka Lukići prebacili su se u Duboki Dol i Turovac, gde su prenočili i 7. januara produžili marš u pravcu sela Krupa, gde se brigada razmestila radi odmora i ishrane.

Brigada je na ovom maršu imala do tada najveće gubitke i to: 13 mrtvih, 58 sa promrzlinama drugog i trećeg stepena, 29 je lakše promrzlo i ostali su u brigadi na oporavku i lečenju, a 4 druga su izostala i nestala na ovom maršu. U svemu iz stroja je izbačeno 98 boraca."⁷

na milost i nemilost razbuktalog vjetra i sve većem mrazu ukoliko se ulazilo dublje u noć, postojalo je sve ubitačnije. Mraz je sve više stezao i obuhvatao one neotpornije; bilo ih je malo, ali su toliko bili dušom slabi, da su se najprije u duši zamrzli; postali su ravnodušni prema svemu, pa se na njih teško moglo uticati.

Stigli smo do iznad Lukića i tu smo ponovo zastali. Trebalo je osigurati prelaz kolone kroz južni deo Velike Popine. Obaviješteni smo da u Vaganu i Sučevićima ima nešto onih narodnih otpadnika i izdajnika, a tako isto i u Velikoj Popini (koji se spremaju da zajedno sa Švabama proslave Božić), te je bio upućen jedan bataljon na Sučevića Brdo. Ovdje je bila potpuna čistina, nikakvog zaklona, nikakvog skloništa. Držali smo živi odbrambeni zid protiv bure, koji se stalno otkidao s desnog krila, jer oni prvi nisu mogli izdržati. Pored toga što smo ovdje čekali dok se postavi osiguranje, sačekivali smo i pristizanje komore koja se je teško spuštala i uspinjala preko vrletnih korita. Vjetar je odnio snijeg i utrpao ga u namete. Ostala je smrznuta zemlja. Konji su se klizali i prevrtali. Uzalud su ih često po dva tri druga držali sa svake strane: pomoći se nije moglo, nego bi svi skupa završavali u nametu. Silaženje je bilo teško i za običnog borca a kamoli za stoku.

Zadnji dio kolone još nije stizao, mraz je sve više stezao a ljudstvo je bilo umorno i gladno. Kod mnogih su se pojavili znaci iscrpljenosti. Zato je prednji dio produžio pokret prema kućama Lukića, južno od pruge Gračac—Otrić, a od odgovornih drugova ostavio vezu. U kuće Lukića prenijeti su svi iznemogli: krov nad glavom bila je najbolja zaštita. Pojavile su se i vatre, ali neumjesno korišćene više su štetile nego pomogle. Drugovi sa promrzlim rukama i nogama prineli bi odmah sve dijelove tijela vatri. Teško se od nje odvrćalo, ukazujući na štetne posljedice takvog postupka. Prestajali su misliti na sve sem na vatru se ogrijati, a posle šta bude.

Druga brigada je prošla kroz dosta iskušenja, borbi i pokreta, ali prelaz preko V. Popine bila je najveća borba, njena najteža bitka. Borba čovjeka sa prirodom, borba maltene ljudske snage protiv silnih snaga uskomešanog vazduha". (Original lista se nalazi kod autora).

⁷ Zbornik, t. V, knj. 22, dok. br. 396.

Drugovi sa težim promrzlinama bili su upućeni na lečenje u divizijsku bolnicu koja se nalazila u selu Prklje, a za one koji su bili lakše promrzli starao se sanitet brigade.

Preduzete su mere da se jedinice srede, borci prevuku, rublje i odeća očisti i popari.

Štab 19. divizije je tražio 8. januara od štaba korpusa odobrenje da popuni svoje jedinice bataljonima iz grupe odreda za severnu Dalmaciju. Tako je, radi popune 6. brigade, upućen 1. bataljon Kninskog partizanskog odreda, jačine 200 boraca. Prema naređenju štaba divizije zadržan je samo borački sastav, dok je starešinski kadar vraćen štabu Kninskog PO, radi mobilizacije i formiranja novog bataljona. Borcima iz ovog bataljona štab 6. brigade je popunio 1. bataljon, a delom starih boraca 1. bataljona popunio je 2. bataljon. Tako je ovom popunom brigada ponovo ojačala."⁸

Brigada se oporavljala od pretrpljenih patnji koje je preživela na svom maršu iz rejona Ličke Kaldrme, preko visoravni Popina i prevoja Velebita, do Dalmatinske Krupe. Dok je istočno od Velebita bila oštra zima, sneg i bura pa su se borci smrzavali, njegovo zapadno podnožje obasjavalo je sunce i bademi su ponegde počeli da cvetaju kao da nije sredina zime već pravo proleće. Pored potoka Krupe, koji se uliva u Zrmanju, mogao se čuti čak i cvrkut ptica, a neki borci su se skidali do pojasa da bi se malo sunčali."⁹

«* Zbornik, t. V, knj. 23. dok. br. 56, str. 217 i dok. 105.

" Nekoliko drugova, koji su se oporavljali, oteți su iz zagrljaja smrti u zadnjem momentu u zaseoku Lukići. Njihovo spašavanje i odmrzavanje vršeno je masiranjem snegom celog tela. To se moralo vršiti istovremeno po svim delovima tela, sve dok promrzli ne bi otvorio oči i njegovo telo počelo da se raskravljuje. Šad okrepljeni na dalmatinskom suncu, borci su iznosili svoje fantastične snove koje su sanjali dok su se u besvesnom stanju nalazili u zagrljaju bele smrti".